

ÉLŐ NYELV

Rendszerváltás előtti neologizmusok archaizálódása (Felmérés három váci középiskolában)

Dolgozatomban annak a vizsgálatnak az eredményeiről számolok be, amelyet 2003 áprilisában végeztem három középiskolában. Vizsgálatom célja az volt, hogy a rendszerváltás előtt neologizmusoknak tekintett szavak milyen mértékben archaizálódtak, illetve mennyire ismerik őket a középiskolás tanulók. A felmérésben 195 váci diák vett részt a következő megoszlásban: Madách Imre Gimnázium (102 tanuló), Piarista Gimnázium (49 tanuló), I. Géza Király Közgazdasági Szakközépiskola (44 tanuló). Valamennyien 12. évfolyamosak, tehát 2003-ban érettségiznek.

Az előre elkészített kérdőívben 17 szó szerepelt. Ezeket három témakör szerint csoportosítottam: politika-közélet, ipar, mezőgazdaság, a témakörön belül betűrendbe sorolva. Ezzel az volt a célom, hogy megkönnyítsem a válaszadást. A táblázatban viszont már az archaizálódás mértéke szerint sorolom föl őket, tehát első helyen áll az a szó, amelyiket legkevesebben, utolsóként pedig az, amelyet legtöbben ismernek a megkérdezettek. A kérdőívet egy-egy tanár felügyelete mellett töltötték ki a tanulók. Értesülesem szerint magyarórán. Így mintegy 40-45 percet kaptak a tanulók a válaszadásra. A Madách Imre Gimnáziumban Boda Mária, Oglné Czepek Mária és Kissné Molnár Katalin, az I. Géza Király Közgazdasági Szakközépiskolában Pajtás Mária tanárnő irányításával folyt a munka. A Piarista Gimnáziumban Nyeste Pál igazgató úr segítségét kértem. Támogatásukat ezúttal is megköszönöm.

Elsőként az összesített adatok értékelésére térek rá, majd külön a fiúk és külön a lányok válaszait elemzem. Az adatokat táblázatba foglalva mutatom be. Az abszolút számok mellett feltüntettem a %-os arányokat is. Mivel a tizedes értékeket mellőztem, olykor fölfelé-, illetve lefelé kerekítettem.

Összesítő táblázat: 195 tanuló

	Ismeri	%	Nem ismeri	%	Hallotta	%	Hibás v. pontatlan	%
munkaegység	—	—	62	32	86	44	47	24,
népfront	3	2	4	2	106	54	82	42
nyereségrészesedés	4	2	18	9	35	18	38	71
háztáji	5	3	25	13	43	22	121	62
üzemi bizottság	5	3	26	13	75	38	89	46
békeharc	6	3	59	30	58	30	72	37
békekölcsön	8	4	66	34	67	34	54	28
munkaverseny	10	5	28	14	71	36	86	44
proletár internacionalizmus	17	9	89	46	55	28	34	17
beszolgáltatás	28	14	6	3	21	11	140	72
békepap	30	15	78	40	52	27	35	18
élmunkás	31	16	16	8	32	16	116	60
osztályellenség	32	16	14	7	52	27	97	50
tanácselnök	37	19	11	6	76	39	71	36
agronómus	49	25	55	28	61	31	30	16
kulák	49	25	14	7	56	29	76	39
tervezőgazdálkodás	62	32	2	1	36	18	95	49

A táblázatból kiderül, hogy a *munkaegység* szó jelölte fogalmat senki nem ismeri. Erre a legkülönbözőbb, olykor képtelen válaszokat kaptam. Igen kevesen tudták elfogadható módon meghatározni a *népfront*, *nyereségrészesedés*, *háztáji*, *üzemi bizottság*, *békeharc*, *békekölcsön* szavak jelentését. A helyes válaszok száma e fogalmakra 10 alatt van. A hibás vagy pontatlan válaszok száma feltűnően magas a következő fogalmaknál: *beszolgáltatás* (140), *nyereségrészesedés* (138), *háztáji* (121), *élmunkás* (116). Hibás, illetve pontatlan válasznak tekintetem mindazokat, amelyek teljesen eltértek a hivatalos meghatározástól, vagy a válaszoknak csak bizonyos elemeit lehet elfogadni. Például a *népfront* szavunk a rendszerváltás előtt a szocialista társadalom egyik tömegmozgalmára vonatkozott, ám több tanuló az antifasiszta *népfrontot* jelölte meg velem. A *tervgazdálkodás* meghatározásakor a válaszadóknak valamivel kevesebb mint egyharmada utalt arra, hogy egy központilag irányított gazdálkodási formáról van szó. A *nyereségrészesedésről* sokan írták, hogy ez a vállalat, gazdálkodási egység tulajdonosainak a „haszonból való” részesedését jelenti. A *háztájira* adott hibás válaszokban a ház körüli kert, esetleg az otthon felnevelt állatok szerepelnek. A *tanácselnököt* egyesek a Tanácsköztársaság vezetőivel (valószínűleg a népbiztosokkal) azonosítják, míg mások pártfunkcionáriusoknak tartják, ismét mások meghatározása szerint „egy tanács vezetője”. A *kulákat* többen, valószínűleg a hasonló hangzás miatt, a gulággal keverik össze. Még néhány helyes meghatározást (‘gazdag paraszt’) is követ ilyen, szinte szójátéknak is beillő kiegészítés: „akit a gulágra száműztek”. Az *élmunkás* szó egyik pontatlan meghatározása ‘a legjobban dolgozó’. Elfogadtam viszont a *sztahanovista* szót, bár ez nem egészen az *élmunkás* szinonimája, és értelmező kéziszótárunk is külön címszóként tünteti fel, de talán elfogadható. A *beszolgáltatást* többen a feudalizmus egyik kötelezően előírt terményadójának vélik; talán a tized, kilenced, esetleg a dézsma fogalmakkal keverték össze. Mint fentebb említettem, senki sem ismerte a *munkaegység* szót. Ennek oka talán az is lehet, hogy a termelőszővetkezetek a munkának ezt a sajátos mérési mutatóját fokozatosan felszámolták, s talán a megkérdőjeleztek szülei, nagyszülei már a középszűzítéses bérezésre áttért szövetkezetek tagjai voltak. Az *üzemi bizottság* egyesek szerint ellenőrző, illetve érdekvédelmi szerv. Valójában nehéz is erre a fogalomra pontos választ adni, bár a történelem tantárgy során valószínűleg hallhatták a szót. Meg kell említenem még a *békekölcsön* és a *békepap* szavakat. Az előbbire 8, az utóbbira 30 tanuló válaszolt helyesen. A hibás válaszok közül azonban kiemelem, hogy a *békekölcsön*ről többen azt hiszik, hogy azt a háború után az arra rászoruló államok kapták, a *békepapról* pedig azt, hogy olyan pap, aki a háborúban a békét hirdeti.

Legtöbben a *tervgazdálkodás* szót ismerik. Igaz, a helyesnek elfogadott válaszokban is vannak kiegészítésre szoruló ismertető jegyek. Én azonban az olyan válaszokat, amelyek a lényegyet kifejezték, elfogadtam. A 62 helyes válasz mellett azonban elgondolkodtató a 95 hibás, illetve pontatlan felelet.

A 106 l e á n y válaszait az alábbi táblázat szemlélteti.

	Ismeri	%	Nem ismeri	%	Hallotta	%	Hibás v. pontatlan	%
munkaegység	—	—	32	30	49	46	25	24
nyereségrészesedés	—	—	10	9	18	17	78	74
békeharc	1	1	37	35	32	30	36	34
népfront	1	1	2	2	57	54	46	43
üzemi bizottság	2	2	13	12	50	47	41	39
háztáji	2	2	14	13	28	26	62	59
munkaverseny	3	3	18	17	44	41	41	39
proletár internacionalizmus	6	6	54	51	32	30	14	13
békekölcsön	7	7	40	38	25	23	34	32,
osztályellenség	9	9	11	10	30	28	56	53
tanácselnök	9	9	7	6	51	48	39	37

	Ismeri	%	Nem ismeri	%	Hallotta	%	Hibás v. pontatlan	%
élmunkás	12	11	12	11	23	22	59	56
békepap	14	13	50	47	26	25	16	15
beszolgáltatás	15	14,1	1	0,9	8	8	82	77
kulák	17	16	8	8	42	39	39	37
agronómus	30	28	33	31	33	31	10	10
tervezőgazdálkodás	34	32	1	1	25	24	46	43

Ahogy a táblázatból kitűnik, a lányok a *munkaegység* mellett a *nyereségrészesedés* szót sem ismerik. Feltűnően kevés a helyes válaszok száma a *békeharc* (1), *népfront* (1), *üzemi bizottság* (2), *háztáji* (2) és a *munkaverseny* (3) fogalmakra. A 10 alatti helyes válaszok száma általában igen gyenge eredménynek tekinthető.

A hibás, illetve pontatlan válaszok közül kiemelkedik a *beszolgáltatás* (77 %) és a *nyereségrészesedés* (74%). Az 50% feletti hibás (pontatlan) válaszokat már magasnak tartom. A *tanácselnök* szót 51 tanuló hallotta, majdnem ugyanannyi az *üzemi bizottságot* (50). A két adatot érdemes összehasonlítani, az *üzemi bizottság* ugyanis már a rendszerváltást megelőzően is a passzív szókincs része volt, a *tanácselnök* azonban közismert szóként élt, hiszen az 1990 őszi megtartott helyhatósági választásokig a helyi önkormányzatok helyett a tanácsok igazgatták a településeket, s ennek vezetője a tanácselnök volt.

A 89 fiú tól származó válaszokat mutatom be a következő táblázatban.

	Ismeri	%	Nem ismeri	%	Hallotta	%	Hibás v. pontatlan	%
munkaegység	—	—	30	34	37	41	22	25
békekölcson	1	1	26	29	42	47	20	23
népfront	2	2	2	2	49	55	36	41
háztáji	3	3	12	14	15	17	59	66
üzemi bizottság	3	3	13	15	25	28	48	54
nyereségrészesedés	4	5	8	9	17	19	60	67
békeharc	5	6	22	25	26	29	36	40
munkaverseny	7	8	10	11	27	30	45	51
proletár internacionalizmus	11	12	35	39	23	26	20	23
beszolgáltatás	13	14	5	6	13	15	58	65
békepap	16	18	28	31	26	29	19	21
agronómus	19	21	22	24	28	32	20	23
élmunkás	19	21	4	5	9	10	57	64
osztályellenség	23	26	3	3	22	25	41	46
tanácselnök	28	31	4	5	25	28	32	36
tervezőgazdálkodás	28	31	1	1	11	13	49	55
kulák	32	36	6	7	14	16	37	41

A *békekölcson* szót 7 lány és 1 fiú ismeri. A lányok egy helyes válaszával szemben a fiúk közül ketten tudták a *népfront* jelentését. Nem sokkal jobb a *nyereségrészesedésre* adott helyes válaszok száma sem (mindössze 4). A hibás (pontatlan) válaszok közül szintén magas a *nyereségrészesedés*, a *háztáji*, *beszolgáltatás* és az *élmunkás*.

A nemek szerinti vizsgálat lényegi változást nem mutat. Az összesített táblázat adatai és a fiúk—lányok válaszaik között nincs nagy eltérés. Az adatok tanúsága szerint a passzív szókincsbe tartozó szavaknak csak egy kisebb hányadát ismerik az érettségi előtt álló tanulók. Ez ugyan elsősorban nem nyelvhasználati kérdés, ám felvet egy másik problémát; nevezetesen azt, hogy tanulók

ink műveltségében olyan hiányosságok mutatkoznak, amelyek más tantárgy (elsősorban a történelem) tanulásából/tanításából erednek.

Az egyes iskolák adatait ugyan nem mellékelem, de ki kell térnem közülük azokra, amelyek gondolkodásra készítetik a vizsgáldót. A közgazdasági szakközépiskolában például elvárható lenne, hogy a *tervgazdálkodás*, a *nyereségrészesedés* szavakkal a tanulók többsége tisztában legyen, hiszen ezek elsősorban közgazdasági fogalmakat jelölnek. Mint kiderül, a *nyereségrészesedést* egyetlen lány sem ismeri és a fiúk válaszai közül is csak egy helyes. Ez, a 44 válaszadót figyelembe véve, mindössze 2%.

A *tervgazdálkodást* 17-en ismerik (lányok: 15, fiúk: 2). A helyes válaszok aránya nem éri el az 50%-ot. A lányok 47 %-a, míg a fiúk 25%-a ismeri csupán. Az összesített válaszok közül 62 helyes, azaz 32%.

Érdemes még szólni az összesített táblázat válaszainak arányáról. A kérdőívben szereplő 17 fogalomra, 195 tanulót számítva, 3315 válasz érkezett. Az ismeri rovatban 376 választ találunk (11%), nem ismeri: 574 = 17%, hallotta: 982 = 30%, a hibás (pontatlan) válaszok száma a legmagasabb: 1383 = 42%.

Mint dolgozatom elején említettem, a vizsgált szavak a rendszerváltás előtt neologizmusok voltak. Közülük nyolc megtalálható HUNYADI LÁSZLÓnak, az „új” stílusminősítésű szavakkal foglalkozó dolgozatában (HUNYADI LÁSZLÓ, Az értelmező szótár „új” stílusminősítő szavairól: 1971: Nyr. 278—81). Ezek az 1945 utáni társadalmi változások során keletkezett fogalmakat jelölték, és a rendszerváltozás következtében kihalt fogalommal együtt váltak elavultakká. A magyar értelmező kéziszótárban, egy kivételével (*proletár internacionalizmus*), megtalálhatók. A szavak ellenőrzése során alakult ki az a véleményem, hogy a szótár anyagában néhány szócikk kiegészítésre, helyesbítésre szorul. Nem tünteti fel a szótár például azt, hogy a *beszolgáltatás* 1956-ban megszűnt, tehát a szó már a rendszerváltás előtt is fogalmi archaizmusnak számított. Hibának tekintem, hogy a *tanácselnök* szót nem hivatalosnak minősíti, és a Tanács végrehajtó bizottság elnökének nevezi. Az 1970-es évek elején egy a tanácsokról szóló törvény ugyanis megszüntette a *végrehajtó bizottság elnöke* elnevezést, s helyette hivatalosan a *tanácselnök* szó lépett életbe. Feltehető, hogy az 1972-es első kiadás idején, a fent említett szó hivatalossá válása előtt, már lezárták a kéziratot. Mint tudjuk, az 1992-es kiadás ennek változatlan utánnomása. (Magyar értelmező kéziszótár. Kilencedik, változatlan kiadás. Bp., 1992.). Mivel felmérésem a szókincsváltozás vizsgálatának egyik láncszeme, nagy érdeklődéssel várom az ÉKsz. új kiadását, hiszen ez a további vizsgálatoknak is értékes forrása lesz. [A mű a közelmúltban, kéziratom lezárása után meg is jelent.]

Kiss Jenőnek a dolgozat véglegesítésekor megfogalmazott tanácsait, észrevételeit ezúton is köszönöm.

DÓRA ZOLTÁN